

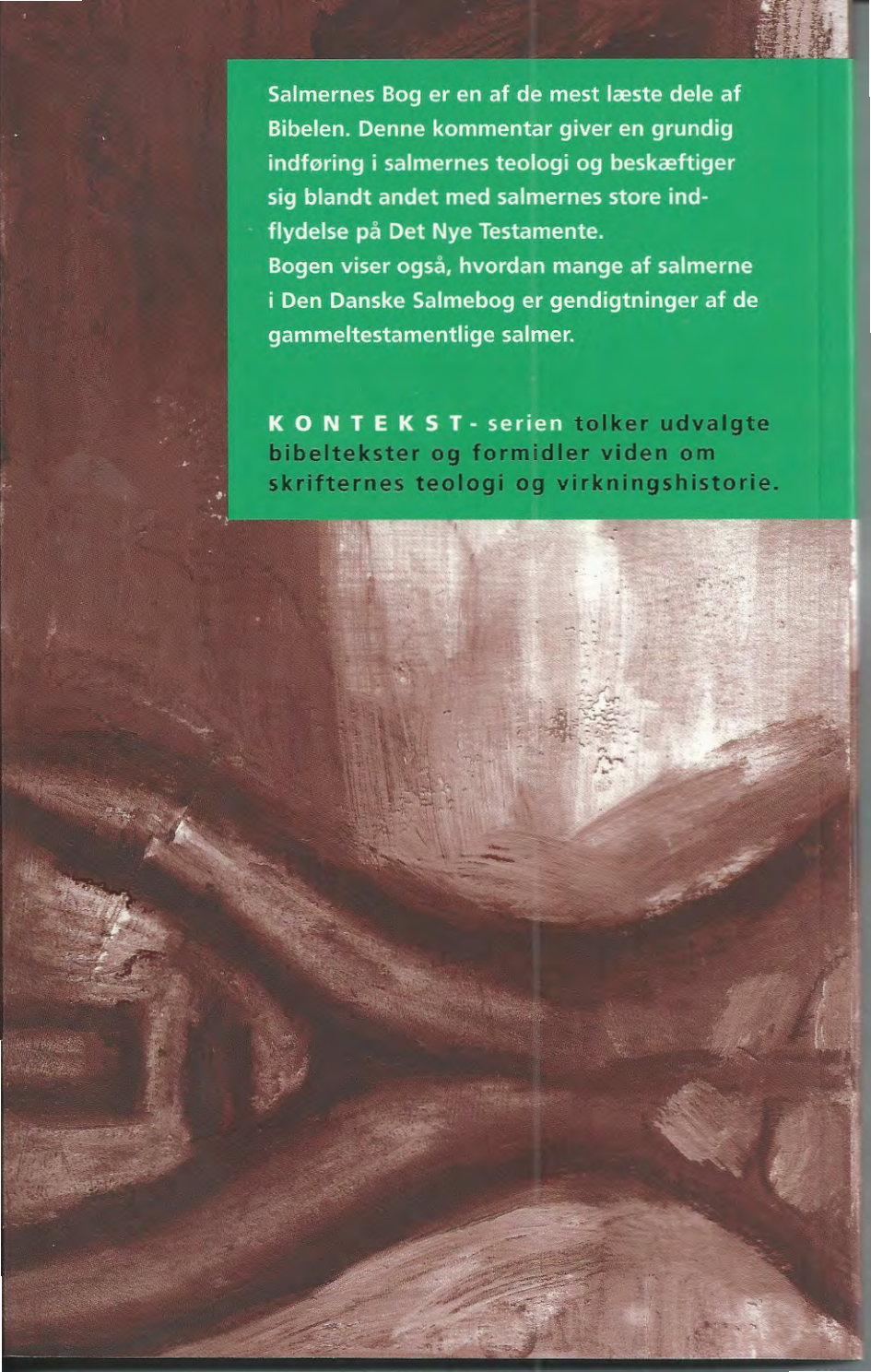
Else K. Holt
kommentar til

SALMERNES BOG

Det Danske Bibelselskab

K O N T E K S T

Salmernes Bog er en af de mest læste dele af Bibelen. Denne kommentar giver en grundig indføring i salmernes teologi og beskæftiger sig blandt andet med salmernes store indflydelse på Det Nye Testamente.

Bogen viser også, hvordan mange af salmerne i Den Danske Salmebog er gendigtninger af de gammeltestamentlige salmer.

K O N T E K S T - serien tolker udvalgte bibeltekster og formidler viden om skrifternes teologi og virkningshistorie.

Forord 5

1 Salmer til bøn, lovsang og klage 6

2 Salmernes Bog er én bog 14

3 Fortællingerne i Salmernes Bog 21

4 Hvad var der forud for Salmernes Bog? 35

5 Hvad siger Salmernes Bog om Gud? 43

6 Hvad siger Salmernes Bog om mennesker? 61

7 Salmernes Bog og Det Nye Testamente 80

8 Salmerne i brug - tekstgennemgange 90

Litteratur 120

Gendigtede salmer i Den Danske Salmebog 122

Register 124

Denne bog er blevet til på baggrund af spørgsmål og reaktioner hos tilhørerne til de foredrag om salmer, som jeg har holdt blandt præster og lægfolk i de senere år. Det har gang på gang ved sådanne lejligheder slået mig, at der var en vældig interesse for at høre noget om såvel salmernes historiske baggrund og deres teologi, som om hvad de betyder i en moderne, kristen livstydning. Bogen er derfor tænkt som inspiration og støtte til læsning af de gammeltestamentlige salmer i studie- og bibelkredse eller ved privat bibellæsning.

Bogens indhold er også en direkte udløber af arbejdet med *Dansk Kommentar til Davids Salmer*, kommentar til Salmernes Bog, som udkom i december 2002, og som er henvendt til præster og studerende. Det var et værk, der blev skrevet af et kollektiv af bibelforskere og andre, og denne bog bygger på den forskning, som forfatterne til kommentaren repræsenterer i fællesskab. Der skal derfor rettes en tak til de kolleger ved og uden for Det Teologiske Fakultet i Århus, som beredvilligt har stillet sig til rådighed med specialviden. Tak også til fru Doris Nitschke, som har læst manuskriptet igennem og givet det nyttige kommentarer og forslag med på vejen. Som det hører sig til, skal jeg selvfølgelig selv påtage mig ansvaret for de fejl og mangler, der måtte være.

Ambitionen med denne bog er at formidle den nyeste forskning på området i et sprog, der også kan læses af ikke-fagfolk. Bogen tilegnes deltagerne i studiekredsen over Davids Salmer ved Grenaa Kirke, hvor spørgsmålet første gang lød: »Hvor kan man læse mere om det?« Uden deres inspiration var jeg næppe gået i gang med at skrive den.

Else K. Holt
Veggerslev i juni 2004

1 / Salmer til bøn, lovsang og klage

Hvordan kan det være, at så mange mennesker stadig læser de gammeltestamentlige salmer i vores moderne – eller postmoderne – tid? Er det ikke bare religiøse tekster fra en gammel, mellemøstlig religion, som vi ikke har del i? Eller historiske tekster, der ikke taler til vores egen tid? Er det ikke bare gamle sange, sunget i et tempel, der for længst er forsvundet, til en

gud, som vi ikke tror på – en gud, oven i købet, som er blevet beskrevet som vred, straffende og hævngerig?

I sin fortale til salmerne fra 1528 kalder Martin Luther Salmernes Bog »en lille bibel«, der sammenfatter hele Bibeliens budskab, og han hævder, at den klart forkynder Kristi død og opstandelse og skildrer hans rige og hele kristenheden.

Men er det umiddelbart noget særlig godt argument for at læse Salmernes Bog i vore dage? Den moderne læser, også den kristne, må naturligt havde den opfattelse, at tekster, der er skrevet forud for en persons liv, ikke kan handle om denne person. Salmerne, der er blevet til før Kristi fødsel, kan ikke handle om Kristus. Profeti i traditionel forståelse – som håndfaste forudsigelser af begivenheder i fremtiden – hører ikke hjemme i det moderne verdensbillede, og derfor heller ikke i en moderne tekstforståelse.

Et andet af Luthers argumenter for, at Salmernes Bog er værd at læse i, er imidlertid bedre. Salmerne viser, hvordan de troende til enhver tid har kunnet tale og bede til Gud – og stadig kan det. Menneskets liv er som en sejlads, skriver Luther:

Et menneskehjerte er som et skib på det vilde hav – det drives af stormvinde fra alle fire verdenshjørner: Her presser frygten på, og bekymring for kommende ulykker; her jager græmmelserne frem, og kummer over de nærværende onder; her lufter håbet op, og overmod ved tanken om kommende held; dér blæser tryghed og glad tilfredshed med øjeblikkets goder. (...) Men hvad er det meste i Salmernes Bog andet end ...åben og ægte tale under alle disse mange slags storme? Hvor finder man skønnere ord om glæde end i lovsangssalmerne eller i takkesalmerne? (...) Hvor finder du dybere ord for ynke og klage og sorgfuldt

sind end i klagesalmerne? . . . Deraf kommer det, at Salmernes Bog er alle helliges [dvs. alle troendes] bog, og enhver, i hvad forhold han end er stedt, finder i denne bog sange og ord, som rimer sig med hans forhold, passer til ham som var de sagt og skrevet alene for hans skyld, så han ikke selv kunne have fundet og formet, ja end ikke ønsket sig dem bedre.¹

Det er som udtryk for alment menneskelige følelser, at salmerne har deres vigtigste værdi, også for en moderne læser. Salmerne udtrykker den største glæde og den dybeste sorg og fortvivlelse. I salmerne kan man finde ord, der forløser i begge disse sindstilstande.

Salmerne er altså ikke blot vidnesbyrd om, hvordan man engang har talt til Gud, men giver også ord til, at mennesker stadig kan tale til Gud, også når de finder det svært at finde ordene selv.

Salmerne og den kristne forståelse

Når salmerne er vigtige for den kristne læser, er det imidlertid ikke blot, fordi de giver udtryk for disse alment menneskelige følelser. Det skyldes også, at de, historisk betragtet, har hjemstavnsret i kristendommen.

Denne hjemstavnsret har de fået, netop fordi de af de første kristne blev forstået som vidnesbyrd om Kristus, og fordi de i Det Nye Testamente er med til at tolke, hvem Kristus er. Og derfor har Luther på en måde alligevel ret, når han skriver, at salmerne forkynder om Kristus. Den nytestamentlige forståelse skal vi vende tilbage til i et senere kapitel. Her vil vi nøjes med at se på, hvordan så vigtig en begivenhed som Jesu korsfæstelse og død i evangelierne låner ord fra Salmernes Bog.

Evangelisten Johannes fortæller, at soldaterne ved Jesu kors på Golgata kaster lod om hans kjortel. For sådan skulle det skriftord gå i opfyldelse, skriver han:

De delte mine klæder mellem sig,
de kastede lod om min klædning.

Joh 19,24

¹ Luthers foretale til Salmernes Bog fra 1528 (Martin Luther, »Foretale (II) til salmerne,« i E. Thestrup Pedersen (red.), *Luthers skrifter i Udvalgt III*, side 37-38).

Her bruger Johannes et citat fra *Salme 22, 19*. Endnu vigtigere er det imidlertid, at både Matthæus og Markus fortæller, at Jesu sidste ord på korset lyder:

Min Gud, min Gud! Hvorfor har du forladt mig?

Også det er et citat fra *Salme 22*, en af de mest fortvivlede klagesalmer i Salmernes Bog. Og det bliver da, som om hele denne salmes nødråb til Gud fra et gudsforladt menneske klinger med, når man hører Jesu sidste korsord. Lukasevangeliet henter derimod Jesu sidste ord på korset fra *Salme 31*:

I dine hænder betror jeg min ånd.

Sl 31,6

Det er tydeligt at se, at de gammeltestamentlige tekster danner baggrund for lidelsesberetningen. Lige så klart er det imidlertid, at salmernes forfattere ikke tænkte på Jesus, da de skrev dem. Alligevel er der ikke tale om nogen forfalskning i Det Nye Testaments brug af *Salme 22* eller *Salme 31*. Der er tale om en nyfortolkning, en forståelse af gamle ord, som får en ny betydning gennem begivenheder i Jesu liv, hans død og opstandelse. Som om evangelisterne og deres tilhørere i den tidlige kristne menighed har tænkt: »Aha! Nu forstår vi rigtigt, hvad det var, vi læste om i Skriften.«

Man må heller ikke glemme, at Jesus selv var jøde og som sandt menneske måtte forstå sig ud fra den jødiske tradition, som han voksede op i. Som de sange og fortællinger, vi har hørt og sunget, fra vi var små, er med til at præge vores sprog, således er de også med til at præge vores livsindstilling, vores forståelse af os selv og vores omverden. Skal man sige, forstå eller forklare noget vigtigt eller indviklet, tyer man til det kendte sprog og fortællestof for derigennem at finde analogier og tydninger, hvorfra man kan hente sin fortolkning af den aktuelle situation.

På samme måde har Jesus og de første kristne hentet deres forståelsesramme i jødernes hellige bog, Loven, Profeterne og Skrifterne, som derfor også blev en del af den kristne bibel. Og nok lyder navnene på Bibelens to dele, Det Gamle og Det Nye Testamente, som om Det Nye Testamente erstatter Det Gamle og sætter det ud af kraft. Men sådan var det ikke fra begyndelsen. For de første kristne var Det Gamle Testamente Bibelen.

Salmer til lovsang

I den anglikanske kirkes nadverritual har man bevaret nogle ord fra det gamle katolske ritual, som ikke længere findes i Den Danske Folkekirkes nadverritual. Efter at kirkegængerne har bedt Gud tilgive deres synder, følger en lille liturgi:

- Præsten: »Opløft jeres hjerter«
Menigheden: »Vi opløfter vore hjerter til Herren«
Præsten: »Lad os takke Herren vor Gud.«
Menigheden: »Det er rigtigt at give ham tak og pris.«

Idet præsten vender sig mod alteret, fortsætter han:

»Det er rigtigt, og en god og glædelig ting, altid og over alt at takke dig, Almægtige Fader, Himmelens og jordens skaber.«

Den opfattelse, der ligger bag disse ord er, at det er menneskets opgave, som skabt af Gud, at takke ham for denne »skabthed«. At vi er skabt af Gud betyder, at vi er forbundet med ham; og at vi er skabt med talens brng betyder, at vi ligner ham i ganske særlig grad. Netop evnen til at tale adskiller os fra dyrene – måske kunne man sige, at den menneskelige tale og sang er et tegn på, at mennesket er skabt i Guds hillede.

I hvert fald er det altså en gammel opfattelse, at det er menneskets ret og pligt at lovprise Gud. Men har den også gyldighed nu? At man kan gøre noget af ren pligt er ikke nogen trendy opfattelse i en tid, hvor individets selvstændighed og værdi understreges kraftigt. Men stilles man over for skaberen og skaberværkets storhed – og det er den tolkning af menneskenes liv, der findes implicit i kristendommen – så er den eneste værdige måde at forholde sig på netop at lovprise og takke skaberen i forundring og glæde. Det værdige menneske er et menneske, der kan sige tak med værdighed.

Ord til denne lovprisning finder vi i Salmernes Bog. Vi skal senere se, hvordan Salmernes Bog er opbygget netop med henblik på, at Gud skal lovprises. Det er i en dansk sammenhæng ikke uinteressant, at nogle af de kendteste salmer i salmebogen finder deres inspiration netop i de gammeltestamentlige salmer. Det gælder Grundtvig-salmer som »Lovsynger Herren, min mund og mit

indre« (*Salme 103*) og »Himlene, Herre, fortælle din ære« (*Salme 19*), det gælder Ingemanns »Til Himlene rækker din miskundhed, Gud« (*Salme 36,6-10*), og det gælder de tre gendigtninger af *Salme 23* fra hver deres tid: Andreas Knöpkens »Hvad kan os komme til for nød, når Herren er vor hyrde« (fra 1543), Anders Arrebos »Gud Herren er min hyrde god« (fra 1623) og B.S. Ingemanns »Frelseren er mig en hyrde god« (fra 1840).

Salmer til klage

De gammeltestamentlige salmer indeholder ikke kun lovprisning. Også den menneskelige klage, angst, sorg og vrede kommer til udtryk deri, som Luther skrev. Måske er det netop i situationer, hvor fortvivlelsen overvælder én, at man har allermest brug for hjælp til at finde de ord, der udtrykker ens følelser, og dem kan man netop finde i Salmernes Bog.

Nogle af de stærkeste tekster i Salmernes Bog er klage- eller bønssalmerne. Heri udtrykker forfatterne ikke alene ædel fortvivlelse eller from hengivelse til Herrens magt, men også vrede mod familie og naboer, ven og fjende; selv Gud kommer under anklage i nogle af disse salmer. Det gælder i *Salme 22*, som blev omtalt ovenfor, og det gælder i *Salme 42* og *43*, som også har fundet vej til Den Danske Salmebog i Grundtvigs »Som tørstige hjort monne skrike« (DDS 410). I begge disse salmer klager den syngende eller bedende over, at Gud har forladt ham uden grund – en anklage, der ikke passer særligt godt med en protestantisk syndsbevidsthed, men som til gengæld udtrykker, hvad mange mennesker oplever, når livet går dem imod.

Når man låner ord til sin klage fra Salmernes Bog, stiller man sig på den måde ind i rækken af klagende til alle tider og kan opleve, at man ikke er alene med sine klagepunkter. Salmernes Bog viser, at der er plads også til meget menneskelige følelser som vrede, had og misundelse i samtalen med Gud. Netop fordi Salmernes Bog er en poetisk brugsbog, bevarer den sin aktualitet. Uden at vide det bruger vi løs af de gammeltestamentlige salmer.

Salmer til bøn

Klagesalmerne i Salmernes Bog er imidlertid ikke udelukkende klagesalmer; de er først og fremmest *bønssalmer*. Når salmisten, dvs. den, der bruger salmen, lægger sin klage frem for Gud, så sker

det for at motivere Gud til at gribe ind. Bønnen om indgriben er således vigtigere end den blotte klagen sig.

Det ser man tydeligt allerede i den første bønssalme i Salmernes Bog, *Salme 3*. Her klager salmisten over mængden af sine fjender, men fortæller straks derefter, at han råber højt til Herren, der svarer ham, og salmen ender med en bøn til Gud:

Rejs dig, Herre,
frels mig, min Gud!

Sl 3,8

Selv i de salmer, hvor salmisten klager over, at Gud har forladt ham eller er vred på ham, retter han sin bøn til ham:

Herre, straf mig ikke i din vrede,
og tugt mig ikke i din harme!

Sl 6,2

De gammeltestamentlige salmer kan altså også bruges som inspiration til bøn, personlig såvel som fælles i menigheder og familie. Den Danske Salmebog indeholder i sin bønnebogsdel nogle få salmer, der foreslås som bønner; i afsnittet »Bibelord til opmuntring og trøst« er ca. en trediedel af de gammeltestamentlige tekster fra Salmernes Bog. Men mange flere kan låne ord til den, der i sin fortvivelse, frygt eller glæde mangler ord at rette til Gud. En bøn behøver ikke være formfuldendt eller teologisk korrekt for at blive hørt; alligevel kan det være til hjælp at se, hvordan andre mennesker gennem alle tider har bedt.

Salmernes Bog som historisk kunstværk

Salmernes Bog er religiøs litteratur fra en svunden tid. Derfor må den i sidste ende også vække den interesse, som man ofte får vakt ved mødet med det fremmedartede og det gamle. Salmerne kan læses ikke blot som religiøs brugslitteratur eller til personlig opbyggelse, men også som kilder til en litterær og religiøs tradition, der hører til den europæiske kulturs fundament.

Der er nok af spørgsmål at stille til salmerne: Hvor stammer de fra? Hvem skrev dem og hvornår? Hvordan er de blevet overleveret til os? Hvordan er Salmernes Bog bygget op? Hvilken teologi finder vi i salmerne?

Videre kunne man spørge efter salmernes litterære virkemidler, deres billedsprog og poetik, og man kan stille spørgsmål om den gudstjeneste, som de har indgået i.

Endelig må det være af interesse at undersøge salmernes virkningshistorie. Hvordan er de blevet opfattet gennem tiderne, og hvilken indflydelse har de, fx i kirken, i vore dage? Det er sådanne spørgsmål, der skal besvares i de følgende kapitler.

Lidt om brugen af denne bog

Bibelske tekster citeres, hvor ikke andet anføres, fra den danske autoriserede oversættelse fra 1992, og de forkortelser for bibelske skrifter, der anvendes, svarer til forkortelseslisten i denne. Der henvises til Den Danske Salmebog (DDS) i den udgave, der blev taget i brug i pinsen 2003, og de angivne numre på danske salmer stammer herfra. Hvor der henvises til hebraiske ord, transskriberes de, så at det skulle være muligt at danne sig en fornemmelse af, hvordan de udtales.

Den litteratur, der henvises til i bogen, anføres i fodnoter, og i tilknytning til hvert kapitel gives der desuden anvisninger på litteratur på dansk, som kan føre læseren dybere ned i nogle af de omtalte problemstillinger. En samlet oversigt over den omtalte litteratur findes bag i bogen sammen med et register over alle de salmer, der omtales nærmere. Bagest i bogen findes tillige en oversigt over de salmer, som er blevet gendigtet i den Danske Salmebog.

2 / Salmernes Bog er én bog

Den, der vil læse de gammeltestamentlige salmer, vil som regel læse én salme ad gangen på samme måde, som man læser ét digt ad gangen i en digtsamling. Man kender måske en salme og vil genlæse den, man »opdager« en salme og vil lære den nærmere at kende, eller man søger efter en salme og standser først rigtigt op, når man har fundet, hvad man

havde brug for. Kun ved særlige lejligheder læser man Salmernes Bog fra ende til anden.

Meget tyder imidlertid på, at Salmernes Bog på et tidspunkt netop er blevet samlet med en overordnet plan for øje. Tidligt har der, som vi skal se i kapitel 4, eksisteret samlinger af salmer uden for Jerusalem. Men i den antikke jødedomms tid, måske så sent som i tiden omkring Jesu fødsel, fik Salmernes Bog sin nuværende form med de 150 salmer i den rækkefølge, vi kender fra den danske oversættelse.

Forud for denne bog er der gået en lang række forskellige udgaver af Salmernes Bog. Det bevidnes bl.a. i Dødehavsskrifterne, hvor der er fundet ikke mindre end 36 manuskripter med salmer i hulerne ved Qumran. I disse manuskripter finder man større eller – ofte – mindre dele af ikke mindre end 126 af de 150 salmer.

Hvad var meningen med en sådan salmebog? I forskningen er der delte meninger herom. Nogle hævder, at Salmernes Bog er en samling af salmer til brug for gudstjenesten, enten i templet eller i synagogerne. Efter ophøret af det babyloniske eksil blev der i årene 520-515 f. Kr. bygget et tempel i Jerusalem i stedet for

Den antikke jødedom udvikles i tidsrummet fra Aleksander den Stores erobringer o. år 330 f. Kr. til den romerske kejser Hadrians nedkæmpelse af det andet jødiske oprør i 130'erne e.Kr. Perioden er præget af apokalyptik, dvs. spekulationer over de sidste tider, men også af en videreudvikling af traditionelle gammeltestamentlige tanker og gudsforestillinger.

Efter al sandsynlighed er det i denne periode, at træk, som nu opfattes som typiske for jødedommen, bliver særligt fremhævede, fx sabbatshvile, omskærelse og spiseregler.

kong Sa
ernes er
ne har v
del af k
anden r
synagog
salmern

A
nes Bog
se er be
salmer
ekstra o
Erich Z
omgang
fortløbe
skelige o
ning, de
læser ho
nesker k
i hele sk

D
at vi i de

Salmern
on som o
går ikke
oversætt
finder m
deling. I
nem tilf
- med e
ved afslu
nede bog
S
ter, og o
Amen« i
logi und

¹ Disse ord
oprindelig

kong Salomos tempel, som var blevet nedbrændt under babyloniernes erobring af Jerusalem i 587 f. Kr., og tanken er da, at salmerne har været fremført af præster og levitter i dette tempel som en del af kulten; også lægfolk kan have fremført visse salmer. En anden mulighed er, at de har været brugt til gudstjenesten i de synagoger, der også opstod i løbet af denne periode. Der er træk i salmerne og i samtidige kildetekster, der peger i begge retninger.

Andre forskere er imidlertid af den opfattelse, at Salmernes Bog er én sammenhængende bog, der i sin nuværende skikkelse er beregnet til at læses. Herigennem får de oprindelige enkelt-salmer tilføjet en ny betydning, der så at sige indlejres som en ekstra dimension. De tyske forskere Franz-Lothar Hossfeld og Erich Zenger mener, at Salmernes Bog er opstået igennem flere omgange som »*bønne- og meditationsbog*«. Læser man den som en fortløbende sammenhæng, vil den give en tydning af den menneskelige eksistens »for Guds ansigt« midt i lidelse og angst, en tydning, der er omfattende og giver håb. Samtidig er den, når man læser højt fra den som »lovprisning af Gud«, det svar, som mennesker kan give på, at Herren handler og er nærværende i Israel og i hele skabningen.

Det er med den sidstnævnte opfattelse som udgangspunkt, at vi i det følgende skal se på opbygningen af Salmernes Bog.

De fem bøger

Salmernes Bog opfattes i jødisk tradition som opdelt i fem bøger. Dette fremgår ikke særligt tydeligt i den danske oversættelse; men ser man nøje efter, finder man alligevel tegn på denne inddeling. Den er nemlig markeret gennem tilføjelsen af lovprisninger af Gud - med et fagudtryk kaldet *doksologier* - ved afslutningen af de fem underordnede bøger.

Sådanne doksologier kendes også fra andre bibelske skrifter, og ordene »For dit er riget og magten og æren i evighed. Amen« i slutningen af Fadervor er en doksologi.¹ Med en doksologi understreges og lovprises Guds majestæt.

¹ Disse ord findes ikke i teksten til Fadervor i Luk 11,2-4 og er en tilføjelse til det oprindelige manuskript i Matt 6,13; de findes ikke i de tidligste håndskrifter.

De fem bøger

Bog I SI 1-41

Bog II SI 42-72

Bog III SI 73-89

Bog IV SI 90-106

Bog V SI 107-150

Doksologierne i Salmernes Bog ligner hinanden ganske meget. Den korteste findes efter *Salme 89*:

Lovet være Herren til evig tid!

Amen, amen.

Sl 89,53

Tilsvarende, men længere, doksologier findes i *Salme 41,14*; *Salme 72,18-19* og *Salme 106,48*. Den længste doksologi finder man i *Salme 72*, hvori der også findes en hymnisk beskrivelse af Herrens underfulde gerninger:

Lovet være Gud Herren, Israels Gud,

han som alene gør undere,

og lovet være hans herlige navn i evighed!

Hans herlighed skal fylde hele jorden.

Amen, amen.

Sl 72,18-19

De fire første bøger afsluttes således med en doksologi. Det gælder ikke femte bog; den slutter til gengæld med fem salmer, *Salme 146-150*, der i sig selv udgør en vældig lovprisning af Herren.

Disse salmer begynder og slutter med ordet *Halleluja*, der direkte oversat fra hebraisk betyder: »Lovpris Jah«, dvs. Jahve, Herren. Betydningen af denne lovprisning fremgår med al tydelighed af *Salme 150*, der er én stor opfordring til hele skaberværket til at lovprise Gud i himlen og på jorden. Herren skal lovprises med vældig sang og musik, og salmen slutter:

Alt, hvad der ånder, skal lovprise Herren.

Halleluja.

Sl 150

Guds navn i Det Gamle Testamente er Jahve. Det er det gamle israelitiske gudsnavn, som i den danske oversættelse gengives med 'Herren'. Dette sker i overensstemmelse med såvel oldkirkens græske og latinske oversættelser som med de fleste oversættelser til moderne sprog.